

מבוא: פוליטיקה ותקשורת – משא ומתן מתמשך

דן כספי

הספר *תקשורת ופוליטיקה בישראל* עוסק ביחסי הגומלין שבין שני מוסדות מרכזיים בדמוקרטיה – המוסד הפוליטי ומוסד התקשורת. היחסים האלה פרנסו וממשיכים לפרנס דיונים איך-ספור, שכן הם עמוסים מטענים ומתחים לרוב. ההתייחסות לתקשורת כאל מוסד אחד מני רבים בחברה יש בה כדי להקל את הבנת היחסים המורכבים בינו לבין המוסד הפוליטי. אמנם מוסד התקשורת מזוהה עם אמצעי התקשורת – עיתונים, תחנות שידור, ספרים או סרטים, ועם העושים בתוכם – כתבים ועורכים. אך במבט מעמיק אפשר להבחין לפחות בארבעה סוגים עיקריים של ארגונים וגופים (כספי 2006), ואלה הם:

1. ארגונים הנשענים על אמצעי תקשורת שונים: בגלל זיהויו המידי של מוסד התקשורת עם ארגונים אלה נוצרת אי-הבחנה בין הסוגים השונים של אמצעי התקשורת. כך, לפי קנה מידה טכנולוגי, אפשר להבחין בין אמצעי תקשורת מודפסים לבין אמצעי תקשורת משדרים. כיוון שכל עיתון או ערוץ שידור (רדיו או טלוויזיה) הם למעשה ארגון תקשורת, מספרם של ארגוני התקשורת הוא כמספרם של אמצעי התקשורת. וכך, כל יומון, מקומון, כתב-עת או תחנת שידור הם ארגון תקשורת בפני עצמו.
2. ארגוני חברים: ארגונים המאגדים את העוסקים בתקשורת על בסיס התמחות או עניין משותפים, כמו אגודת העיתונאים, פורום היוצרים, מועצת העיתונות או איגוד הבמאים והמפיקים.
3. ארגוני עזר: ארגונים המתמחים בהספקת חומרים ושירותים לארגונים הראשונים – סוכנויות ידיעות וצילום, משרדי פרסום ויחסי ציבור, חברות הפקה, אולפני הקלטה, משרדי ייעוץ משפטי וכלכלי, הוועדה הישראלית למדרוג (רייטינג), מכוני סקרים ועוד.
4. גופי פיקוח: ארגונים המכוונים מוסדות אחרים בחברה ואשר נועדו לפקח או לעקוב אחר ארגוני התקשורת השונים, למשל: רשות השידור, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו אזורי, המועצה לשידורי כבלים ולשידורי לוויין, הצנזורה הצבאית, לשכת העיתונות הממשלתית או המועצה לביקורת סרטים.

להבדיל ממוסדות אחרים, ולא רק בישראל, מוסד התקשורת נתון במעין "מהפכה" מתמדת (van Dijk 1999), לא מעט בזכות החידושים הטכנולוגיים. אלה מעשירים את המוסד באמצעי תקשורת חדשים לבקרים, וכך מתסיסים

אותו (Pavlik 1996). במצב מתמשך של צמיחה, כל מאמץ להגדיר את תפקידיו של ארגון תקשורת יחיד או של מוסד התקשורת בכללו, כמו לציין את זכויותיו ואת חובותיו או לתחום את גבולות פעילותו, הוא בבחינת מלאכה סיוזיפית: כאשר מצליחים להגדיר את מעמדו של מוסד התקשורת, מתווספים אמצעים חדשים המאתגרים הסדרים קיימים חידושים טכנולוגיים הן משפרים ביצועים של אמצעי תקשורת קיימים, והן מחייבים ניסוח של הסדרים חדשים.

הנה כי כן, השידורים החיים של הטלוויזיה או של העיתונות המקוונת באינטרנט שיפרו את יכולת הדיווח וחייבו עיון מחודש בהסדרים קיימים: שלא כבעיתונות הכתובה, לכתב בעיתון המקוון אין "דד-ליין" אחד בלבד ביום. השידור החי גם אינו מאפשר עריכה. בשל המצב הדינמי קשה להשיג הסדרים מחייבים המבהירים את תחומי פעילותו, את זכויותיו ואת חובותיו של מוסד התקשורת כלפי המוסדות האחרים.

לאחר שידורי הרדיו והטלוויזיה בזיכרון ו/או ברישיון, כיום באמצעות "הפס הרחב" באינטרנט, כל מי שברשותו האמצעים הבסיסיים יכול לשרד צלילים ותמונות. המציאות הטכנולוגית החדשה מצמצמת לכאורה את יכולת הפיקוח על השידורים, אך רק לזמן מה, שכן המצב החדש מזמן משא ומתן על ההסדרים ההולמים את המציאות הטכנולוגית החדשה. על כן, שלא כמוסדות אחרים, מוסד התקשורת נתון בתהליך של מיסוד בלתי פוסק (כספי 2006). אמנם שינויים תפקודיים פוקדים גם מוסדות אחרים, אלא שאין בהם לקעקע את ההגדרות הבסיסיות של תפקידיהם בחברה.

היחסים בין מוסד התקשורת לבין המוסד הפוליטי מורכבים גם משום שהמוסד הפוליטי על רכיביו השונים, בייחוד בשלטון הדמוקרטי, תלוי בשירותי התיווך שמספקים אמצעי התקשורת. אמצעי התקשורת מתווכים בין חלקיה השונים של החברה בת זמננו, ובכלל זה בין הבוחרים לבין הנבחרים. אמצעי התקשורת מבטיחים לכל פוליטיקאי נגישות לכלל הציבור, ובאמצעותם הוא יכול לגייס תמיכה פוליטית ולשמר אותה. לא ייפלא אפוא שכל חבר כנסת וכל שר כמהים להיחשף באמצעי התקשורת ורואים בהם חמצן לקידום בזירה הפוליטית.

מן הבחינה הזאת, המוסד הפוליטי ממלא כפל תפקידים ביחס למוסד התקשורת: הוא גם לקוח של אמצעי התקשורת, כנשוא סיקוריהם, וגם מפקח עליהם ועל סיקוריהם. התפקיד הכפול מעורר לעתים קרובות תהייה באשר לשיקולי הפיקוח הפוליטי על ארגוני התקשורת. מצד אחד, לצורכי התיווך הפוליטי עלול המוסד הפוליטי להטות את פיקוחו על מוסד התקשורת וכן להכשיר את הקרקע למעורבות פוליטית בשיקולי הסיקור התקשורתית ולפוליטיזציה של הסיקור. מצד אחר, אמצעי התקשורת והעיתונאים יכולים לראות ב"זהות הכפולה" של הלקוח הפוליטי מגן מפני לחצים מצדו, כמסוקר: הרי המסוקר הוא בעל עניין, ועל כן אינו יכול להעריך הערכה אובייקטיבית את הסיקור עליו.

על אף חתירתו למעמד מיוחד, אין מוסד התקשורת יכול להישאר עצמאי לחלוטין, ולו משום שהוא חלק מן המרקם החברתי ולכן רוקם יחסי גומלין עם סביבתו. לפיכך גם מוסד התקשורת, או חלקים ממנו, עשויים לטפח זהות "מפוצלת", היברידית. ברור אפוא מדוע הוצע להתייחס לאמצעי התקשורת, ודווקא בישראל, כאל in/outsiders (Caspi and Limor 1999).

אמצעי התקשורת חותרים למעמד עצמאי ובלתי תלוי במוסדות אחרים. "חופש העיתונות" ו"חופש זרימת המידע" היו ונתרו שניים מערכי היסוד של כל דמוקרטיה. ההתנגשות בין שני הצרכים הבסיסיים – עצמאותם של אמצעי התקשורת והפיקוח עליהם – מפרנסת את המשא ומתן המתמשך בין מוסד התקשורת לבין סביבתו, ובכללה המוסד הפוליטי.

במשך השנים נוסחו שתי תפיסות חלופיות ומתחרות על טיבם של יחסי הגומלין בין מוסד התקשורת לבין סביבתו. אחת מהן היא התפיסה האומניפוטנטית, המקסימליסטית, בדבר השפעות אדירות ומאגיות של מוסד התקשורת. תפיסה זו נשענת על תחושות ועל מחקרים מוקדמים (Boyd-Barrett 1997), ולפיה שוררים יחסים בלתי מאוזנים בין מוסד התקשורת לבין הסובב אותו. מוסד התקשורת מסוגל להשפיע על המוסד הפוליטי עד כדי הכתבה של סדר היום ושל עיצוב נהלים והחלטות. לא זו אף זו: לפי התפיסה המקסימליסטית, הפוליטיקאים כמו נתונים ללחצים בלתי נסבלים מצד עיתונאים, ולעתים הם נאלצים לנהוג שלא על פי שיקול דעתם, כדי לרצות את העיתונאים ואת העורכים. אמצעי התקשורת כמו מתפרצים לכל מוסד – משפחה, משפט, צבא או פוליטיקה – ומשפיעים על המתרחש בו עד להכנעת הדפוסים הקיימים. הצפייה במסך הקטן יש בה כדי לשנות את יחסי הגומלין בין הורים לבין ילדים במשפחה, להחציף תהליכים עדינים בפוליטיקה או לחשוף שופטים ומצביאים דגולים ללחצי הציבור.

נראה שהתפיסה האומניפוטנטית, שהיא לא מעט פולקלוריסטית, משרתת היטב את שני הצדדים. באשר למוסד התקשורת הרי שתפיסה זו מחמיאה לו בכך שהיא מייחסת לו עוצמה אדירה, מוסיפה לדימויים העצמי של העיתונאים ומשפרת את מעמדם החברתי. כאמור, תפיסה זו משרתת היטב גם את המוסד הפוליטי: ייחוס העוצמה הכבירה מצדיק את התביעה החוזרת ונשנית להידוק הפיקוח על מוסד התקשורת ועל כל אמצעי תקשורת בנפרד.

על פי התפיסה החלופית, היחסים בין מוסד התקשורת לבין המוסד הפוליטי, הן ברמת המאקרו והן ברמת המיקרו, מאוזנים יותר ונשענים על חלופין ביניהם (Wolfsfeld 1997): תפוקת העיתון – המידע המתפרסם – היא תשומה לפוליטיקאים, ואילו תפוקותיהם של שרי ממשלה, מחוקקים ופעילים פוליטיים אחרים – הצהרות, החלטות ומעשים – הן תשומות בעבור הכתבים ואמצעי תקשורת (ראו Blumler and Gurevitch 1981, 477).

מוסדות בחברה, ובייחוד המוסד הפוליטי ופוליטיקאים, אינם חסרי מגן

וחסרי ישע לנוכח כוחה של התקשורת. בעלי עניין מתחרים ביניהם כדי להגשים יעד אחד – שליטה פוליטית על אמצעי התקשורת (וולפספלד 1997). הבקרה חיונית ככל שמוסד התקשורת צובר השפעה ומתבסס כמוקד עוצמה, המאיים להיות נטול פיקוח או כמעט נטול פיקוח. פיקוח זה מעוגן בעיקרון הבסיסי של "בלמים ואיזונים" בדמוקרטיה (Bollinger 1995).

על כן התפיסה המאזנת מעודדת לאתר, למשל, את הדרכים שבהן המוסד הפוליטי מטפח דפוסי הידברות עם אמצעי התקשורת ופיקוח עליהם (Watts Caspi and Limor 2001; 1997). מאחר שלכל מוסד "זהות כפולה", והוא מטפח יחס דו-ערכי כלפי המוסד האחר, יש לשני המוסדות מונה משותף, והקרקע מוכשרת למשא ומתן מתמשך ביניהם. לפיכך התפיסה החלופית, המאזנת, מעוררת שאלות בכיוונים אחרים: במקום להתלבט בשאלה כיצד משפיעים אמצעי התקשורת על הפוליטיקאים, היא ממליצה לשאול: מי משפיע על מי או מי מנצל את מי? כיצד פוליטיקאים או שליחים מטעמם מסתייעים באמצעי תקשורת כדי להשיג תמיכה פוליטית ולשמר אותה (Schorr 1997)? כיצד פוליטיקאים מעצבים בהחלטותיהם את מפת השידור ואת מעמדם של אמצעי תקשורת ושל עיתונאים? במידה רבה אין הפוליטיקאים לקוחות תמימים של המתווכים – הכתבים או אמצעי התקשורת. במקום אחר הבהרתי, שמכלול של גורמים מסוגלים לעצב את עוצמת התיווך של אמצעי התקשורת (כספי 1996, 12-14). לא זו בלבד שהלקוחות מסוגלים לבחור את המתווכים, אלא שבכוחם לעצב את מעמדם במערכת, ובכלל זה, למשל, להעניש את הכתב או את אמצעי התקשורת שסרחו. שר או יועציו יכולים לבחור את הכתב אשר באמצעותו ימסרו מידע לציבור הרחב, או את ערוץ הטלוויזיה המועדף שבו יתראיינו. לחלופין, הם יכולים לשלול מידע מן המתווך שסר חנו, צעד אשר עלול להחליש את העיתונאי או את אמצעי התקשורת. באמצעות קביעת מדיניות התקשורת, פוליטיקאים מעצבים את מפת התקשורת וכן את מעמדו של כל אמצעי תקשורת בחברה (McQuail and Siune 2001).

מדיניות השידור היתה ונותרה כר נרחב לדוגמאות של השפעה פוליטית על המתווכים. בשל ההערכה שהשפעתם של אמצעי השידור, ובייחוד של הטלוויזיה, רבה מאוד, החליט המוסד הפוליטי להבטיח מנגנונים לפיקוח ולהשפעה, אם לא לשליטה, על המתווכים עתירי העוצמה. כך במשך שנים העדיף המוסד הפוליטי בישראל להנציח את מונופול השידור הציבורי בטלוויזיה חד-ערוצית. ככל שגאו צורכי התקשורת של הפוליטיקאים, התחזקה ההערכה שהערוץ המונופוליסטי רב העוצמה אינו מסוגל להמשיך ולספק שירותי תיווך יעילים. היוזמות להוספת ערוצי שידור התרכו ככל שגברו החששות בקרב המוסד הפוליטי מפני עוצמתו המצטברת של הערוץ היחיד ואי-שביעות מתפקודו. בדרג הפוליטי התחזקה ההערכה שיש לשים קץ למונופול השידור שלו בשני שלבים (Caspi, forthcoming).

תחילה, במחצית שנות השמונים, שונה "חוק הבזק", ובזכותו התאפשרו שידורי טלוויזיה בכבלים. שידורים אלה לא פגעו פגיעה של ממש בערוץ הטלוויזיה הציבורית – הערוץ שמר על המונופול בהספקת מידע ויזואלי בעברית – אבל הם היו בבחינת חלופה בעבור הצופים שלא היו מעוניינים בשידורי האקטואליה של הערוץ המונופוליסטי. בו בזמן החלו שידורי הניסיון בערוץ 2, ואף שהיו צנועים בהיקפם ובאיכותם, גם הם היו בבחינת חלופה למי שמאסו בערוץ המונופוליסטי (טוקטלי 2000). במשיכתם את הצופים הללו החלישו ערוצי הכבלים את יכולת התיווך של הטלוויזיה החד-ערוצית. ערוצי החדשות הזרים בכבלים, ובעיקר סִי־אן־אן, אמנם יצרו סדקים ראשונים, אך לא סיכנו את המונופול, ולו משום שמטבעם לא סיפקו הללו סיקור מקיף על ישראל.

מאוחר יותר, בשנת 1993 החל ערוץ 2 בשידורים כלליים, שהיו בגדר חלופה לשידורי האקטואליה בטלוויזיה הישראלית, ובייחוד למהדורת החדשות "מבט". אז נפרץ המונופול גם בתחום האקטואליה. באמצע שנות התשעים אימצה שרת התקשורת דאז, לימור לבנת, מדיניות הידועה בשם "שמים פתוחים" (לבנת 1997). מדיניות זו נועדה לעודד ריבוי ערוצי שידור קטנים, הצפויים להיות חלשים במשא ומתן עם הדרג הפוליטי. לכאורה הצדיקה הממשלה את המדיניות בשם הפלורליזם בתקשורת, החיוני לדמוקרטיה, אך למעשה כרסם המהלך במעמדם של ערוצי הטלוויזיה המספקים מידע והעוסקים בתיווך בתחום הפוליטי, ולו משום שהללו איבדו צופים לטובת הערוצים החדשים והרבים אשר הציעו תכנים חלופיים.

גם כניסתן של מצלמות הטלוויזיה לכל פרלמנט, וכך גם לכנסת, הותנתה בסדרת הסדרים עם הדרג הפוליטי. בכל דמוקרטיה מערבית עוררה נוכחות המצלמות בבית המחוקקים חששות כבדים באשר להשפעתן על הפעילות הפרלמנטרית, למשל יצירת דרמטיזציה וולגריזציה של הדיונים, התאמת סדר היום לצורכי סיקור התקשורת או תזמון אירועים לשעות הערב משום שאלה שעות צפיית השיא בטלוויזיה (Franklin 1992). ואמנם, גם "הסיקור העיתונאי של הקונגרס במשך שנים השתנה מספקנות בריאה לציניות גמורה" (Rozell 2003, 28). השינויים הללו מחמיאים לאמצעי התקשורת, ובפרט למדיום הטלוויזיוני, אבל הם מצניעים את הצד השני של המטבע: הצד של עיצוב דפוסי פיקוח ושל ניצול אמצעי התקשורת. עם הזמן פוליטיקאים לומדים לנצל את המדיום למניפולציות במידע. הם מגייסים תמיכה ציבורית אגב ניצול של המצלמות ושל הכתבים להפצת מסרים נוחים להם.

יותר ממה שהמצלמות משפיעות על סדר היום הפוליטי, לעתים כתבים המסקרים את בית המחוקקים נכנעים לתכתיבים של פוליטיקאים: יועציהם של ראש הממשלה או של שר בכיר אמנם מתזמנים מסיבות עיתונאים לשעת צפיית השיא ולפי לוח המשדרים, אך גם אם ערכן החדשותי של אלה נמוך, עורכי

מהדורות החדשות מתקשים להתעלם מהן ומעבירים אותן כשידור ישיר. בסופו של דבר, עורכים וכתבים מעדיפים תזמון אירועים לשעת השידור של מהדורות חדשות משום שהדבר מקל עליהם וחוסך עלויות ושיבושים בלוח המשדרים. מטעמים דומים של התחשבות באמצעי התקשורת, נשיאי ארצות הברית נוהגים לקיים מסיבות עיתונאים דווקא בשעות אחר הצהריים, ב־non-prime time. בשעות אלו הפסדי הרשתות עקב ביטול פרסומות הם מזעריים, ונותר זמן לעריכה ולליקוט פרשנות ותגובות למהדורה המרכזית בשעות הערב המוקדמות.

לפיכך, ההתחשבות בהעדפותיהם של אמצעי התקשורת אינה בהכרח מעידה על השפעתם, אלא בעיקר היא עשויה לגלם רצון להשתמש בהם שימוש מתוחכם לקידום יעדים פוליטיים. סיקור התקשורת עשוי להשפיע על הפוליטיקאים בה במידה שהפוליטיקאים עשויים להשפיע על אופן הסיקור. יש אשר יועצים ממולחים מנצלים את המדיום ואת העיתונאים הצמאים למידע לשתילת הדיווחים הנוחים להם והמקדמים את ענייניהם הפוליטיים. תופעת ה"ספין" בתקשורת מבליטה את אפשרויות השימוש המניפולטיבי באמצעי התקשורת. במקרים רבים הכתב הפוליטי אינו יכול להרשות לעצמו להתעלם ממידע שקיבל, גם כאשר גלוי וידוע לו שהוא מעורב בתמרון פוליטי. למשל, אין הוא יכול להתעלם מסקר פנימי במפלגה שקיבל מיועץ תקשורת של מועמד לראשות המפלגה, פן יקדימו אותו עמיתיו ויפרסמו ממצאים אלו.

בכל אחד מן המאמרים המכונסים בספר זה אפשר לאתר דפוס של משא ומתן בין מוסד התקשורת לבין יתר המוסדות, ובעיקר בין התקשורת לבין המוסד הפוליטי.

אמצעי התקשורת עוסקים בתיעוד המציאות, ולפיכך הם נקלעים למצבים של סכסוכים, ניגוד אינטרסים ומתחים בין חלקים שונים בחברה. אגב כך, עולה ומתנסחת מדי פעם התביעה לדיווח אובייקטיבי, המבוססת בחלקה על ההנחה שאמצעי התקשורת בכלל והעיתונאים בפרט יכולים להיות מעין משקיפים חיצוניים שאין להם דעה וצד במחלוקות המתנהלות בחברה. התביעה לאובייקטיביות מתחלפת לעתים בתביעה להגינות. מאחר שאין כמעט עיתונאי מחוסר ערכים ועמדות מוקדמים, ברי שלפחות יש לצפות שיצליח לנטרל ככל האפשר הטיות כדי להבטיח סיקור מאוזן של בני פלוגתא. עצם העלאת התביעות המתחרות משמשת טקטיקת מיקוח ופיקוח מאקרו ומיקרו פורמלי. רפאל כהן־אלמגור מבסס את תביעתו לאובייקטיביות על הלכות של דיוק, על איזון והגינות, על אמירת אמת ועל ניטרליות מוסרית. ואולם, תביעה זו מותנית גם היא, ועל העיתונאים להעדיף על פניה את טובת הדמוקרטיה. הקהילה העיתונאית מצופה לאמץ קוד אתי ובו מכלול שיקולים מדורגים אגב התחשבות במערכת הערכים בחברה. הקוד האתי משקף בעליל את זיקתם של ארגוני

התקשורת ושל העיתונאים לחברה, המפקחת עליהם באמצעות עיקרי הקוד אשר אמורים להיות מקובלים על שני הצדדים.

רגולציה היתה ונשארה ביטוי עיקרי לפיקוח מאקרו פורמלי על מוסד התקשורת, ואין זה מקרה שהיא משמשת מקור בלתי נדלה למתחים בינו לבין המוסדות האחרים בחברה. הללו נובעים במידה רבה מזהותם המפוצלת של אמצעי התקשורת: כמי שטוענים לחופש בדמוקרטיה, אמצעי התקשורת דוחים כל ניסיון להצר את פעילותם, ובכלל זה כל מעשה של רגולציה. המסורת הארוכה בחברה הישראלית הניחה יסודות איתנים לרגולציה במכלול מערכות חיים, והתקשורת בכללן. גם עם חילופי השלטון ועם שינויים ערכיים לעבר ליברליזם ניאור-שמרני, לא פחתה התשוקה לרגולציה, בעיקר לרגולציה של מפת התקשורת. גם במציאות של שפע ערוצים ובאקלים של כוחות השוק, השלטון שומר לעצמו תחומי התערבות עיקריים ובעלי חשיבות. לכאורה השלטון מוותר על חלק מסמכויותיו ומעביר חלק ממלאכת הוויסות לכוחות השוק, אשר יפקחו על התאגידים רבי העוצמה החולשים על מוסד התקשורת. ואולם, בזכות ההסדרים החדשים, השלטון אינו מאבד ממעמדו אלא רק משנה את סגנון הפיקוח על התקשורת, המתבצע הפעם באמצעות שליחים. אגב כך, מתהדק הקשר בין הון לבין שלטון, ואמצעי התקשורת מיטיבים לנצל קשר זה לטובתם, כפי שמואר במאמרה של תהילה שוורץ-אלטשולר. בניסיונות הדחייה או הסירוס של רגולציה, פורסים ארגוני התקשורת רשת של פיתויים סמויים לפני ראשי המנגנונים העוסקים במישרין ביישום הוויסות עליהם. אחדים מהם חוצים את הקווים, ולאחר תקופה בשירות ציבורי הם נקלטים בתאגידי תקשורת שאותם ויסתו בעבר ושכשמשם הם מנהלים משא ומתן מול מי שירש אותם בתפקיד. ייאמר מיד שהתופעה אינה מצומצמת רק לתחום התקשורת, וכנראה שהיא מושרשת יותר בתרבות המינהל הציבורי בישראל.

מאמרו של מוטי נייגר ממחיש כיצד שינויים בלתי פוסקים במוסד התקשורת מקרינים על תפקודם של אמצעי התקשורת ועל היחסים שבינם לבין סביבתם. בעטייה של תחרות הולכת ומחריפה בין אמצעי התקשורת המתרבים, הללו נאלצים לשנות את תפקודם, ושוב אינם מסתפקים בתיעוד המציאות ובסיקורה. בדיקה לאורך שנים מגלה שאמצעי התקשורת מדגישים כותרות "עתידינות", המתייחסות לאירועים ולתהליכים צפויים בעתיד. ואולם, דווקא המגמה ה"עתידינית" מאפשרת דפוס פיקוח מיקרו בלתי פורמלי: יועצי תקשורת ופוליטיקאים רבים, אשר מודעים לצימאון למידע עתידיני, מנצלים זאת כדי לשתול מידע לצורך תמרון פוליטי, או לצורך מה שידוע כ"ספיין". מעבר למעורבותם בניהול תמרונים פוליטיים, גלישתם של אמצעי התקשורת מתפקידם המסורתי כמתעדי מציאות לתפקיד בלתי צפוי של חיזוי אירועים עלולה לפגוע במעמדם, ובמיוחד לכרסם באמינותם בעיני הציבור. מבחינה זאת, מחקרו של נייגר חושף תהליכים עדינים אשר מזיזים את אמצעי התקשורת

ממעמד ניטרלי של מתווך למעמד אפשרי של משתף פעולה עם הממסד מול הציבור.

תחושת הניצול הפוליטי של אמצעי התקשורת גוברת בייחוד ערב הבחירות, עת גם מחריף הצורך הפוליטי בגיוס התקשורת לתמיכת הציבור. לכן לא במקרה טרח המוסד הפוליטי להסדיר את השימוש באמצעי התקשורת, בעיקר באמצעי השידור. הסדרים אלה ניזונים מן התחושה שבכוחם של אמצעי תקשורת להכריע גורלות פוליטיים, להשפיע על הבוחרים ולעצב את נטיותיהם הפוליטיות ואת תמיכתם במפלגות ובמועמדים שונים. תחושה זאת מקבלת אישוש במחקרו של תמיר שפר. מבין שלושה רכיבים עיקריים המגדירים את האיכות הפרלמנטרית של חבר כנסת – פעילות, מעמד פוליטי ומיומנות תקשורתית – דווקא הרכיב האחרון מיטיב מכולם להבטיח הצלחה. ממצאים אלה עשויים בדיעבד לקדם את תעשיית הבחירות בכלל ולאשש את אחד מכללי האצבע של השיווק הפוליטי: עשית ולא פרסמת – לא עשית! אם כך, יהיה גם מי שיגלה בהם עדות להשפעתו המכרעת של מוסד התקשורת על המשטר הפרלמנטרי וכן על איכות הנבחרים!

מה עדיף על פני מה: התהליך הפוליטי או התהליך התקשורתי? שאלה זו עמדה במוקד המחלוקת בין אלה הממעיטים בהשפעתה של התקשורת על התהליך הפוליטי לבין אלה המאשרים את השפעתם של אמצעי התקשורת על המוסד הפוליטי. מחלוקת ישנה בספרות המקצועית "עלתה" ארצה בזכות ה"חוקרים החדשים", אשר ברובם הגיעו מתעשיית התקשורת, ובקריירה האקדמית השנייה שלהם, הם מבקשים אישור אמפירי למעשיהם בעבר ולאמונתם כיום. דן כספי וברוך לשם, משתייכים לשני המחנות, והם עוקבים במאמרם אחר התמורות הערכיות, הפוליטיות והאינטלקטואליות אשר הובילו לכאורה למהפך סמנטי הרה משמעויות, לא מעט בזכות תעשיית בחירות משגשגת ואדירת אינטרסים: מה שהיה ידוע כתעמולת בחירות הפך בשנים האחרונות לפרסום פוליטי. מעורבותם הגוברת של אנשי המקצוע במערכת הבחירות מקרינה על הסגנון הפוליטי החדש, מעין "בחירות ללא הפסקה", אשר מצוין בראשי התיבות טיפק"ס: טלפוליטיקה, יועצים, פרסונליזציה, קרנבליזציה וסקרים/ספינים.

יש שסדקים במעמדם של אמצעי התקשורת בעיני כלל הציבור מתרחבים לפערים בעיני מיעוטים ופלחים שונים בחברה, אשר אינם חוסכים בביקורת על נגישות תקשורתית לקויה. הדבר מתבטא בייצוג חסר כפול: ראשית, בני מיעוטים אינם זוכים לביטוי הולם באמצעי התקשורת אשר נמנעים מלהעסיקם ומלשלכם בעמדות בכירות. שנית, גם כאשר אמצעי התקשורת מסקרים את המיעוטים, הם נוהגים עיוות וסילוף אגב הדבקות סטריאוטיפים או הנצחת התוויות הקיימות בחברה. למעשה, אמצעי התקשורת כמו משקפים במדויק את המציאות, מנציחים את האפליה כלפי מיעוטים ואף תורמים להנצחתה.

הביקורת כלפי אמצעי התקשורת שבה ועולה דווקא בזכות האקלים הרב-תרבותי אשר שולל את ההגמוניה של ריבון מסוים. לא במקרה סוגיה זו מעסיקה בשנים האחרונות את החוקרים הישראלים. לאחר שנים ארוכות של מדיניות כפייתית של "כור היתוך", שבה ה"ותיקים" ביקשו לכפות את ערכיהם הדומיננטיים על המהגרים החדשים, רכשה הרב-תרבותיות חסידים רבים בקלות יחסית, בעיקר בחלקים מן האקדמיה אשר נחשפו להלכי רוח ולאופנות משתנות במחקר במדינות המערב. במידה רבה, התפיסה הרב-תרבותית שימשה מעין ריאקציה למסורת של כור היתוך. נתזים ממנה הדביקו גם מעצבים של מדיניות תקשורתית. עיקרי התפיסה תאמו להפליא את המגמה של סגמנטציה חברתית ותקשורתית, של ריבוי ערוצים ושל צמיחת ערוצי נישא המתמחים בקהלים קטנים.

גם מיעוטים שונים הסתייעו ועודם מסתייעים באקלים הרב-תרבותי האופנתי במטרה לשפר עמדות מיקוח באשר לייצוגם באמצעי התקשורת המרכזיים. כך, לקראת המכרז לזיכיון ערוץ 2 בשנת 2005 יזם מנכ"ל הרשות השנייה בדיקה של ייצוג המיעוטים בערוץ המסחרי. המלאכה הוטלה על שני חוקרים, ענת פירסט ואלי אברהם, וממצי מחקרם ה"מגויס" (administered research) מילאו את הציפיות ואישרו בדיעבד הערכות וטיעונים על ייצוג חסר ולקוי של מיעוטים שונים בערוץ הטלוויזיה: מיעוטים שונים – ערבים, עולים חדשים וחרדים – זכו להצגה בעייתית כמעט בכל הסוגות. כל אחד מן המיעוטים לוקה בהצגה סטריאוטיפית ונעדר כמעט לחלוטין מתוכניות דרמה, מתוכניות אירוח או משעשועונים.

ככל שאמצעי התקשורת המרכזיים דוחים תביעות לייצוג הולם, קהלים ופלחים שונים בחברה עלולים לטפח ספקנות וניכור כלפיהם. בעידן של נגישות טכנולוגית יש חלופות לאמצעי התקשורת המרכזיים המאכזבים. שכן, הללו שבויים בכבלי הרייטינג ומעוניינים להגיע למרב הציבור. ואמנם יורם פרי ויריב צפתי מציגים במאמרם נתונים המלמדים על קשר אפשרי בין ספקנות כלפי אמצעי תקשורת מרכזיים, אשר רווחת בקרב פלחים ומיעוטים, לבין נטייה גוברת להסתייע במקורות מגזריים. מקורות אלה אינם מחליפים אלא משלימים את המידע המתקבל מאמצעי תקשורת מרכזיים.

אפשר שהנשים היו ונשארו אחד המיעוטים הפעילים והמצליחים להביע את תביעותיהם ולהשיג שינויים מרחיקי לכת בנגישות תקשורתית. מחקרים אחדים עמדו על תהליך הפמיניזציה במוסד התקשורת בישראל ואמדו את היקפו. דפנה למיש מסכמת באופן אינטגרטיבי 25 שנות מחקר בתחום זה וטוענת כי למרות שינויים בתקשורת הישראלית, עדיין תמונת העולם המוצגת בה מותירה את הנשים בשולי העשייה החברתית, הכלכלית, התרבותית והפוליטית. היא מדגימה טיעון זה בסיקור תופעת האלימות כלפי נשים שהיא, לטענתה, חרב פיפיות: מצד אחד התקשורת מעלה את הנושא הכאוב על סדר היום הציבורי,

ומצד אחר אופי הסיקור ממשיך לקבע אותו כמחזק את נחיתותן של נשים ואת תלותן במוסדות בעלי הכוח הגבריים. בדרך זו תורמת התקשורת למציאות החברתית של אי־שוויון מגדרי מתמשך בחברה הישראלית. המאמר החותם את הספר הוא פרי עטו של יובל קרניאל, המשלב כמה נושאים והיבטים הפזורים בספר. המחבר מזכיר שהמשא ומתן אינו מתנהל רק בין שני המוסדות – מוסד התקשורת והמוסד הפוליטי – ואינו מנותק מיתר המוסדות. במאמר מובאים שלושה מקרים המתייחסים להצרת חופש הביטוי של המיעוט הפלסטיני במהלך האינתיפאדה השנייה שפרצה בסוף חודש ספטמבר 2000, ושבהם למוסד המשפטי היה חלק חשוב שהכריע את תוצאות המשא ומתן בין שני המוסדות. המשותף לשלושת המקרים המתוארים במאמר הוא שגוף פיקוח, המגשר בין מוסד התקשורת לבין סביבתו, היה מעורב בניסיון להצר את הנגישות התקשורתית, כמעין שליח לדבר עברה. בכל אחד מן המקרים התקיים מעין משא ומתן רב משתתפים בין גופים שונים במוסד התקשורת לבין שני המוסדות הראשיים – המוסד הפוליטי והמוסד הצבאי. כמו כן המאמר מראה שהמשא ומתן בין מוסד התקשורת לבין שאר המוסדות אינו מתנהל דווקא בהשראתם של ממצאי מחקרים.

כבכל ספר, גם בספר זה יש "מאחורי הקלעים". לפני עשר שנים התפרסם במכון ון ליר בירושלים הספר *תקשורת ודמוקרטיה בישראל*, בעריכתי. כעבור שמונה הדפסות החליטו קברניטי המכון לרענן את הקובץ. הסכמתי, אך הצעתי להוסיף כותר תאום לכותר המצליח: *תקשורת ופוליטיקה בצד תקשורת ודמוקרטיה*.

תהליך האיסוף והבִּרְרָה של המאמרים לא היה חף מצער ומ"איבוד" חברים: תחילה נשלח כל אחד מ-18 המאמרים שהתקבלו להערכה מקצועית. בהמשך הוזמנו כל מחברי המאמרים לסדנת חוקרים, ובה נתבקשו להתעמת עם הערות המעריכים ועם עמיתיהם. בעקבות הסדנה נבחרו המאמרים הכלולים בספר, והם נשלחו פעם נוספת להערכה. כאן המקום להודות לכל המשתתפים בתהליך הדו־שלבי של ההערכה ולהתנצל לפני כל מי שנפגע מתהליך הבִּרְרָה הקפדני. במיוחד ברצוני להודות למעריך העלום, אשר קרא ביסודיות את כל הספר לפני הורדתו לדפוס, והיה בעבורי כמעין עורך צללים ושותף. כאז גם הפעם אני חב שלמי תודה לשולמית לרון, מנהלת הפעילות לציבור, אשר סייעה בידיי במסירות ובעקיבות בארגון הסדנאות ובבחירת המשתתפים, ולשרה סורני, מנהלת מחלקת הפרסומים, אשר עבודתה המקצועית והקפדנית תרמה רבות לאיכות הספר. מי ייתן שיגשים עמלן גם הפעם את הציפיות.

ערב ראש השנה תשס"ו